

ISTORIA, ADEVĂRUL ȘI MITURILE

ediția a III-a, revăzută și adăugită

Cluj-Napoca, 2018

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE LA EDIȚIA A III-A	7
CUVÂNT ÎNAINTE LA EDIȚIA A II-A	17
EXPLICAȚIE PRELIMINARĂ	33
ANALIZA CONȚINUTULUI	43
REFLECȚII FINALE	319
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ	367
INDICE	369

EXPLICAȚIE PRELIMINARĂ

Receptarea cărții

Lucrarea lui Lucian Boia *Istorie și mit în conștiința românească*, apărută în 1997 și republicată apoi, inclusiv în limbi străine, a șocat în mare măsură elita intelectuală din România. Este o carte complexă, cu semnificații și mesaje multiple, greu de încadrat într-un domeniu anume. Pentru unii, ea poate fi un demers istoriografic, fiindcă autorul său este istoric de meserie și fiindcă se ocupă de felul în care au scris istoricii români despre obiectul muncii lor, trecutul, mai ales în secolele al XIX-lea și al XX-lea. Pentru alții, este o operă de istoria culturii, deoarece trasează profilurile marilor curente și mișcări culturale care au marcat societatea românească modernă și contemporană. Poate fi privită și ca o încercare de evidențiere a implicațiilor și a imixtiunii politicului în orientarea culturii și, mai ales, a istoriografiei. În bună măsură, cartea este și o filipică împotriva distorsiunilor, întreținute voit și vehement de regimul comunist, în cercetarea, tratarea și scrierea istoriei. Prin generalizările, abordările sintetice, abstractizările pe care le face, lucrarea poate fi privită și ca filosofică sau, cel puțin, ca aparținând filosofiei istoriei. Unii pot vedea prioritar în paginile menționate un mesaj împotriva naționalismului și pentru integrarea europeană a României (mai exact, a românilor, vrea să spună autorul). *Istorie și mit...* este și un model de tratare critică, fără menajamente, a unui domeniu, a unor discipline, a unui segment de cunoaștere. Evident, încadrările posibile și semnificațiile cărții sunt departe de a fi epuizate prin aceste câteva sugestii. În cazul de față, cititorii au avantajul de a ști și ce a intenționat autorul scriind această carte, ce mesaj a dorit să transmită, fiindcă acest lucru este nu numai implicat în text, dar este și mărturisit în mod direct, în introducerile edițiilor cărții. Vom reveni asupra acestui aspect.

Autorul lucrării, Lucian Boia, este de formație istoric – cunoscut printr-o operă vastă, novatoare în multe aspecte – și un distins profesor al Universității din București. Natural, fiind istoric și tratând statutul și

EXPLICAȚIE PRELIMINARĂ

Receptarea cărții

Lucrarea lui Lucian Boia *Istorie și mit în conștiința românească*, apărută în 1997 și republicată apoi, inclusiv în limbi străine, a șocat în mare măsură elita intelectuală din România. Este o carte complexă, cu semnificații și mesaje multiple, greu de încadrat într-un domeniu anume. Pentru unii, ea poate fi un demers istoriografic, fiindcă autorul său este istoric de meserie și fiindcă se ocupă de felul în care au scris istoricii români despre obiectul muncii lor, trecutul, mai ales în secolele al XIX-lea și al XX-lea. Pentru alții, este o operă de istoria culturii, deoarece trasează profilurile marilor curente și mișcări culturale care au marcat societatea românească modernă și contemporană. Poate fi privită și ca o încercare de evidențiere a implicațiilor și a imixtiunii politicului în orientarea culturii și, mai ales, a istoriografiei. În bună măsură, cartea este și o filipică împotriva distorsiunilor, întreținute voit și vehement de regimul comunist, în cercetarea, tratarea și scrierea istoriei. Prin generalizările, abordările sintetice, abstractizările pe care le face, lucrarea poate fi privită și ca filosofică sau, cel puțin, ca aparținând filosofiei istoriei. Unii pot vedea prioritar în paginile menționate un mesaj împotriva naționalismului și pentru integrarea europeană a României (mai exact, a românilor, vrea să spună autorul). *Istorie și mit...* este și un model de tratare critică, fără menajamente, a unui domeniu, a unor discipline, a unui segment de cunoaștere. Evident, încadrările posibile și semnificațiile cărții sunt departe de a fi epuizate prin aceste câteva sugestii. În cazul de față, cititorii au avantajul de a ști și ce a intenționat autorul scriind această carte, ce mesaj a dorit să transmită, fiindcă acest lucru este nu numai implicat în text, dar este și mărturisit în mod direct, în introducerile edițiilor cărții. Vom reveni asupra acestui aspect.

Autorul lucrării, Lucian Boia, este de formație istoric – cunoscut printr-o operă vastă, novatoare în multe aspecte – și un distins profesor al Universității din București. Natural, fiind istoric și tratând statutul și

Respect conținutul disciplinei numite istorie, materialul faptic din care ea trăiește, este de presupus că autorul s-a adresat și istoricilor, dacă nu prioritar lor. Dar, deși istoricii au citit sigur această carte, mai mult decât alți oameni de cultură, și, poate, au priceput-o mai bine în toate detaliile sale, ei nu s-au pronunțat public despre ea, în scris, decât în foarte mică măsură. Marii „recenzenți” ai cărții dlui Lucian Boia sunt politologii, criticii literari, filosofi, economiști, oamenii politici, militanții anticomuniști și alții, care, aproape la unison, s-au arătat entuziasmați de ceea ce au citit. Faptul nu trebuie să mire prea tare: abordarea este șocantă, stilul atractiv, verbul fluent, incitant, argumentațiile sunt sau par logice, arhitectura întregii alcătuiți este impresionantă, convingătoare; sunt evitate detaliile excesive și rigiditatea stilului științific etc. Este clar că lucrarea a fost scrisă și cu scopul de a surprinde, de a trage un semnal de alarmă, de a schimba atitudini și abordări considerate perimate sau vetuste, excesiv „patriotice” și chiar periculoase pentru soarta țării, pentru viitorul României în comunitatea europeană. Cartea se îndreaptă la modul declarat contra naționalismului și a comunismului – cele „două mari proiecte ale secolului al XIX-lea”, ca și contra istoriei privite ca *magistra vitae*, contra viziunilor istoriciste asupra vieții, contra rolului acordat până acum istoriei în societate.

În general, fie și numai prin tăcerea lor, istoricii de meserie au respins cartea dlui Lucian Boia. Motivele sunt multiple și destul de diferite. Majoritatea specialiștilor nu agreează acest gen de viziuni generalizatoare, fiind obișnuiți să trateze punctual o epocă, o temă, o personalitate, cu metode consacrate și cu scopul de a reface parțial, de a reconstitui trecutul, de a afla adevărul, în măsura în care acesta este accesibil. Or, cartea de față pledează împotriva unor astfel de abordări. Alți specialiști au avut impresia că lucrarea nu spune practic nimic nou, că spiritul critic în cultura românească modernă a rostit mereu și rostește periodic astfel de sentințe purificatoare, igienizante și că profesorul Lucian Boia nu face decât să forțeze uși deschise, însă cu metode mai dure, iconoclaste, ireverențioase la adresa celor mai mari istorici. Pentru unii confrăți, dintre cei care și-au dat măsura valorii în anii comunismului – nu noi alegem epoca în care trăim! – opera de față a ajuns să fie o ofensă, deoarece ea tinde să privească relativ uniform toată creația istoriografică dintre anii 1948 și 1989, considerând-o cvasitotal aservită „comenzii de partid”, tezigă, naționalist-comunistă și lipsită de orice valoare. Pentru alții, cartea pornește de la concluziile autorului, după care urmează încercarea stăruitoare de a le dovedi, ceea ce apare drept o inconsistență logică (mai ales o abatere de la logica istorică) și drept o

Respect pentru oameni și cărți

forțare a notei de tip „patul lui Procust”. Nu sunt puțini nici cercetătorii care au descoperit în lucrare o seamă de inexactități, inadvertențe, erori și care nu sunt de acord cu unele definiții, cu semnificația dată unor concepte, noțiuni. În fine, poate unii preferă să vadă partea plină a paharului, în vreme ce dl Lucian Boia procedează viceversa. Nu negăm faptul că verbul colegului bucureștean a rănit unele orgolii, a aruncat opoziția asupra unor istorici, mulți în viață și onorați de înalte instituții, a veștejit, blamat și ironizat stilul „academic” de a trata trecutul, a acuzat o pretinsă tentă „comunistă” și „neocomunistă” sau, dacă nu, „sămănătoristă”, „romantică”, „naționalistă” etc. În abordarea istoriei la noi. Aceste „adevăruri” dure – de fapt, acuze – nu sunt ușor de receptat, de acceptat, mai ales când vin din partea unui coleg de meserie. Este ca și cum ai spune *Urbi et Orbi*: eu sunt deștept, eu știu tot ce s-a făcut greșit în cutare domeniu și nu am căzut în plasa erorii niciodată, pe când voi, ceilalți, de azi și din trecut, sunteți proști, dogmatici, naționaliști, comuniști, falși patrioți etc. și nici nu vă dați seama de acest lucru, pe care, iată, eu sunt chemat să vi-l arăt! Să recunoaștem că nu este prea confortabil să primești cu inima ușoară și cu seninătate sentințe de acest fel. Nu spunem că autorul a urmărit neapărat astfel de scopuri, că a avut intenția să lovească în persoane, dar tonul uneori vehement, impresia de cunoaștere totală a domeniului, critica tăioasă și pe alocuri caustică, formulările cu tentă de sentințe, ușorul dispreț pentru disciplina numită istorie și pentru mare parte a creației din domeniu nu pot trece neobservate, se insinuează treptat, îl cuprind pe cititorul avizat și îl pun pe gânduri (însă nu întotdeauna în sensul dorit de autor).

Putem admite, la rigoare, că aceste reacții și abordări sunt exagerate, neavenite, subiective, izolate (nimeni nu a făcut sondaje de opinie spre a le analiza științific), că provin și din gelozie, din invidie pe un autor de succes. În fond, câți istorici nu scriu adevărate monografii – contribuții esențiale la cunoaștere – pentru care depun eforturi de zeci de ani și nu ajung cunoscuți și apreciați decât de specialiști, pe când dl Lucian Boia a devenit un nume notoriu în cultura românească și, nu numai, prin câteva „eseuri șocante”? Totuși, nu se poate să fie numai atât. Se știe că este foarte greu să fii profet în țara ta. Istoricii nu sunt doar geloși, invidioși, aspri, răuvoitori, indiferenți față de cartea profesorului Lucian Boia; ei sunt și specialiștii domeniului, cunoscătorii materiei tratate. Prin urmare, este firesc ca ei să fie cel mai greu de convinși. Multora dintre confracți le-au trecut prin cap ideile vehiculate în lucrarea de față, chiar dacă exprimarea lor a luat forme diferite. De aceea, adevăratele recenzii – deși lucrarea este interdisciplinară și dovedește o

largă erudiție – erau de așteptat din partea istoricilor. Ele nu au venit decât sporadic, din motive care transpar în rândurile de mai sus. În plus, „tăcerea este de aur”. Pentru unii, ignorarea este o formă de dispreț și de protest. Pe de altă parte, nu este simplu să faci o astfel de recenzie. Cartea rediscută întreaga istorie românească, de la geto-daci începând, iar istoricii sunt specializați pe anumite „felii” din trecut. Este dificil pentru un singur recenzent să fie la fel de riguros pentru toate epocile și temele. Natural, nu este imposibil, din moment ce un singur autor s-a încumetat să scrie cartea de față. Și apoi, se spune că este mai ușor să critici, să „demolezi”, decât să construiești. Oricum, punerea sub semnul întrebării a unui întreg domeniu sau segment de cunoaștere este o redutabilă provocare, extrem de dificil de acceptat. Cu toate acestea, ideile cuprinse în carte, materialul faptic analizat, concluziile autorului sunt extrem de serioase și de importante și ele merită cât mai multe analize, comentarii, opinii.

Conținutul

Ordonarea materialului cuprins în această lucrare este judicioasă și ingenioasă în același timp. Cartea trece aparent în revistă întreaga istorie a românilor, de la geți și daci până astăzi. Două remarci se impun însă încă de la început: 1) structura cărții nu ține seama neapărat de trecutul propriu-zis, ci de discursul despre trecut; 2) această structură nu răspunde prioritar nici rigorilor istoriei istoriografiei – disciplină consacrată de-acum și predată la Universitatea din București chiar de profesorul Boia, – ci mai mult succesiunii „miturilor istorice”. Prin urmare, autorul nu și-a structurat cartea în funcție de istorie, ci în funcție de mituri. Dar contradicția între cele două noțiuni este doar aparentă, fiindcă dl Boia, cum se va vedea în detaliu mai la vale, crede că istoria este o succesiune de mituri. Lucrarea nu urmează prezentarea la modul simplu a acestor mituri, deoarece scopul autorului este unul aproape exclusiv critic. Astfel, „miturile istorice” sunt înfățișate după felul cum s-au format și au pătruns în „conștiința românească”, grație istoricilor și elitei culturale în general, copleșiți cu toții de concepții, metode și idealuri greșite, în dezacord cu mersul evoluției europene.

Cartea este formată din șapte capitole, cărora li se adaugă (în prima ediție) o *introducere*, o *încheiere*, o generoasă *bibliografie* și un *indice de nume de persoane*. Primul capitol, intitulat *Istorie, ideologie*,

Respect pentru oameni și cărți

mitologie, face o scurtă istorie a curentelor culturale și istoriografice, de la Școala Ardeleană până la comunism, cu accent pe modul cum s-a receptat trecutul pe parcursul ultimelor două secole. Constatarea autorului este că trecutul românilor a fost „mitizat” de către istorici și folosit ca instrument de către puterea politică, mai ales în scopuri naționaliste. Capitolul al II-lea se ocupă de *origini*, adică de „mitizarea” epocii formării poporului român și a limbii române, cu accent pe viziunea asupra dacilor, a romanilor și a slavilor. Tot aici, fără legătură directă, se trece și la discutarea conceptului de națiune română modernă, și acesta copios „mitizat”, după opinia autorului. Capitolul următor, intitulat *Continuitatea*, se referă tot la „origini”, fiindcă glosează pe tema ariei de formare a românilor, adică a continuității etnice, dar și a continuității politico-statale. Este evidențiată ideea că problema continuității de locuire a daco-romanilor, a străromânilor și a românilor la nord de Dunăre și problema statului dintre secolele al IV-lea și al XIV-lea au avut mereu prioritar conotație politică și naționalistă în istoriografia și cultura românească. Chestiunea *unității* apare în capitolul al IV-lea și se axează pe acele elemente care i-au separat pe români de-a lungul timpului și astăzi, și pe care istoricii, oamenii de cultură în general nu au vrut să le vadă, preferând exaltarea unității românești, adică „mitizarea”. În capitolul numit *Românii și Ceilalți*, prin sondarea viziunii românilor asupra străinilor, prin relevarea locului pe care și l-au atribuit românii în Europa Central-Orientală, a modelelor și a influențelor culturale venite din afară, a concepției despre minorități etc., se ajunge la concluzia că românii îi urăsc pe străini și pe minoritari, că nu știu să discearnă între prieteni și inamici, că se consideră victime ale unor conspirații și comploturi puse la cale de străini și că, în genere, se supraapreciază. În continuare, sub genericul *Principele ideal*, se urmărește cum i-au „recreat” românii pe eroii lor, cum și-au alcătuit „panteonul național”, prin ce mecanisme au fost unii înălțați în chip nemeritat – crede dl Boia – pe pedestale, iar alții au fost complet nedreptățiți. Cel din urmă capitol (*După 1989*) reia concentrat paleta tematică de mai sus și o adaptează împrejurărilor de după căderea comunismului, când, constată autorul, nu s-a schimbat prea mult în domeniul abordării trecutului. Sensul concluziei este că „mitizarea” trecutului în spirit „naționalist” s-a accentuat în România de astăzi.

Cartea nu prezintă trecutul românilor în funcție de felul cum acesta s-a derulat, fiindcă nu-și propune acest lucru, pe de o parte, și fiindcă autorul este convins că acest lucru nu este posibil, pe de altă parte. De aceea, sunt urmărite și, adesea, condamnate doar acele deformări ale

trecutului numite de autor „mituri”. Numai că astfel este, de fapt, analizat întreg trecutul românilor, deoarece tot acest trecut se dovedește, conform autorului nostru, îmbibat cu „mituri”. Lucrarea respectă în linii mari o anumită desfășurare cronologică, atâta timp cât pornește de la „origini” și ajunge la zi, dar acesta este doar un cadru folosit drept pretext pentru sublinierea „mitizării” generalizate a trecutului. Structurarea lucrării nu răspunde nevoii de obiectivitate – în care profesorul Boia nu crede – ci dorinței de a sublinia nocivitatea „naționalismului”, copleșitor la români, și fragilitatea modernizării și a tendinței de integrare europeană. Modernizarea și integrarea europeană a României ar fi – ni se spune – imposibil de realizat datorită, în primul rând, impregnării „conștiinței românești” cu „naționalism”, „autohtonism”, „autoritarism” (aplecare spre regimuri totalitare) și orientării politice de stânga. Tot acest conținut nefast, antieuropean și periculos al mentalității românilor s-ar explica prin cultivarea de către istorici și de către alți oameni de cultură a unor „mituri” prost orientate.

De ce o carte despre altă carte?

Desigur, critica dlui Boia, îndreptățită în principiu, poate presupune o discuție extrem de utilă, mai întâi între istorici. Inițial, am intenționat să alcătuim doar o recenzie, în care să dezvoltăm câteva idei și să formulăm anumite concluzii. Pe parcursul adâncirii lecturii și mai ales după o seamă de reflecții asupra conținutului, ne-am dat seama că ar fi nevoie de o recenzie ceva mai detaliată. Redactarea propriu-zisă a textului a pretins însă, pe nesimțite, o dezvoltare și mai mare. Lucrarea profesorului Boia se preta unei analize detaliate, din mai multe puncte de vedere. Cu tot caracterul său neobișnuit, interdisciplinar și nu numai, am fi preferat să încadrăm cartea în domeniul istoriei istoriografiei. În linii mari, dl Boia procedează la o critică necruțătoare a scrisului istoric românesc din ultimele două secole. O recenzie de tip clasic pentru o astfel de lucrare ar fi trebuit să ia în discuție, poate, concepția despre trecut a autorului, metoda sa istorică, ideile social-politice vehiculate, stilul abordat în vederea receptării mesajului de către cititori. Aceasta ar fi însemnat să facem abstracție de arhitectura lucrării, de planul gândit de autor și să discutăm numai concepte, noțiuni, probleme de genul: definirea de către autor a istoriei, definirea istoriei ca reflectare, cheștiunea adevărului istoric, cauzalitatea faptelor (proceselor) istorice,

Respect pentru oameni și cărți

rolul istoricului, metodele de a accede la trecut ale istoricilor, metoda de a accede la trecut a dlui Boia, rolul mediului familial și social în formarea istoricului, influența societății contemporane în reconstituirea trecutului de către istoric etc., etc.

O asemenea abordare a fost împiedicată de o seamă de factori: 1) ar fi fost în totală distonanță, mai ales ca formă, dar și ca fond, cu spiritul lucrării profesorului Boia, care nu se vrea deloc „științifică” și „rațională”; 2) s-ar fi adresat unui cu totul alt segment de public, specializat în istorie și familiarizat cu teoria istoriei, și nu publicului mai larg, pentru care pare să fi fost scrisă cartea aflată în atenție; 3) s-ar fi referit prioritar la istorie, la istorici și la istoriografie, când, de fapt, dl Boia a avut în atenție deopotrivă cultura și conștiința românească modernă și contemporană; 4) ar fi fost un fel de răspuns abstract la mulțimea de probleme concrete ridicate de *Istorie și mit...*; 5) ar fi trebuit să ignore foarte multe nuanțe cuprinse în carte, ceea ce ar fi limitat forța de argumentare a mesajului nostru critic. Cel puțin din aceste motive, am preferat o cale mai puțin obișnuită, adică am urmat firul logicii dlui Boia, am respectat structura discursului propus în *Istorie și mit...*, mergând exact pe calea de analiză stabilită de autor. Am reluat pe scurt, la fiecare capitol și subcapitol, ideile susținute și argumentele aduse în favoarea lor, spre a analiza pe larg valoarea fiecărui argument și gradul de consistență a concluziilor reieșite. Firește, deși, spre deosebire de profesorul Boia, noi credem în menirea istoricului de a tinde spre descoperirea adevărului și relevarea lui (chiar dacă nu reușește niciodată să ajungă pe deplin la acesta), am fi naivi să pretindem că analiza noastră critică este infailibilă. Nu am făcut decât să comunicăm cititorilor și o altă opinie decât a profesorului Boia. Și am voit ca această opinie să fie argumentată. Calea aleasă de noi nu este lipsită de riscuri și poate stârni nedumeriri și critici. Unora li se va părea, poate, „plictisitor” să vadă cuprinsul cărții dlui Boia reluat aici; alții ar putea fi agasați de o seamă de repetiții de pe parcursul lecturii, deși ele urmează adesea repetițiile făcute de dl Boia (de exemplu, „mitul” lui Mihai Viteazul este menționat la fiecare capitol și chiar în mai multe subcapitole ale aceluiași capitol, iar numele domnului și voievodului apare pe circa 60 de pagini din cele cam 360 ale textului integral; Mihai Viteazul este „bun” de demonstrat „mitizarea” fiecărui curent cultural); pe unii i-ar putea nemulțumi anumite comentarii ale noastre mai dezvoltate, în jurul unor idei aparent „clare”. Am insistat totuși, fiindcă „claritatea” acestor idei este înțeleasă adesea diametral opus de către diferiți cititori și am decis să ne susținem cât mai solid punctul de vedere.